

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дудник Р.М.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету» Одеська юридична академія»*

Дудник Р.М. Принцип верховенства права в умовах глобалізації.

Стаття присвячена дослідженню принципу верховенства права в умовах глобалізації. Так, верховенство права сприймається як універсальний принцип забезпечення прав людини, якого мають дотримуватись всі держави, зокрема при здійсненні глобалізаційних процесів. Встановлено, що глобалізація охоплює всі сфери сучасного суспільного життя та направлена на економічне, політичне, соціальне, культурне, тощо об'єднання, завдяки якому можливим стає вирішення багатьох актуальних проблем світового масштабу. Дослідженням визначено, що глобалізація сприяє створенню міжнародних організацій, що мають вплив на інших суб'єктів правовідносин та певним чином виконують функції держави замість неї. При цьому, в даному випадку дотримання прав людини забезпечується саме принципом верховенства права, що має на меті встановлення обмежень втручання в життя людини з боку публічного суб'єкта влади. З огляду на викладене, в статті вибірково проаналізовані приклади закріплення необхідності дотримання принципу верховенства права в нормативних актах міжнародних організацій, що мають значний вплив на міжнародній арені, а саме Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй, чим і прослідкована їх роль у розвитку та становленні згаданого принципу. Також в статті доведена важливість загального визнання та застосування принципу верховенства права, зокрема для ефективного здійснення глобалізаційних процесів. Так, визначено, що неоднорідність світового суспільства за критерієм його розвитку, а також різниця у правовому регулюванні породжує негативні наслідки при здійсненні глобалізації, особливо для держав "третього світу", підставою подолання яких може стати загальне застосування принципу верховенства права при побудові будь-яких правовідносин, оскільки саме завдяки верховенству права можна сформувати таку загальну правосвідомість, при якій дотримання прав та свобод людини матиме найвище значення, що в свою чергу формуватиме відповідну правову реальність. За результатами вивчення теми зроблено висновок, що незважаючи на те, що принцип верховенства права не є новою правовою категорією, постійні зміни в суспільстві та в процесах державотворення вимагають від вказаного принципу своєчасних відповідних трансформацій.

Ключові слова: верховенство права, глобалізаційні процеси, права та свободи людини, об'єднання, інтеграція, міжнародні організації, народний суверенітет.

Dudnyk R.M. The principle of the rule of law in the conditions of globalization.

The article is devoted to the study of the principle of the rule of law in the conditions of globalization. Thus, the rule of law is perceived as a universal principle of ensuring human rights, which all states must adhere to, in particular, in the implementation of globalization processes. It has been established that globalization encompasses all spheres of modern social life and is aimed at economic, political, social, cultural, etc. unification, which makes it possible to solve many current problems of a global scale. Research has determined that globalization contributes to the creation of international organizations that have an influence on other subjects of legal relations and in a certain way perform the functions of the state instead of it. At the same time, in this case, the observance of human rights is ensured precisely by the principle of the rule of law, which aims to establish restrictions on interference in a person's life by a public authority. In view of the above, the article selectively analyzes examples of establishing the need to observe the principle of the rule of law in the normative acts of international organizations that have a significant impact on the international arena, namely the European Union and the United

Nations, which is why their role in development and established the mentioned principle. The article also proves the importance of general recognition and application of the principle of the rule of law, in particular for the effective implementation of globalization processes. Thus, it has been determined that the heterogeneity of world society according to the criterion of its development, as well as the difference in legal regulation, generates negative consequences in the implementation of globalization, especially for the «third world» countries, the basis for overcoming which can be the general application of the principle of the rule of law in the construction of any legal relations, because it is thanks to the rule of law that it is possible to form such a general legal awareness, in which the observance of human rights and freedoms will be of the highest importance, which in turn will form the corresponding legal reality. Based on the results of the study of the topic, it was concluded that despite the fact that the principle of the rule of law is not a new legal category, constant changes in society and in the processes of state formation require timely corresponding transformations from this principle.

Key words: rule of law, globalization processes, human rights and freedoms, unification, integration, international organizations, national sovereignty.

Постановка проблеми. Становлення та існування сучасного розвинутого суспільства напряму пов'язане зі слідуванням таким суспільством принципу верховенства права, адже саме цей принцип лежить в основі дотримання прав людини та забезпечує нормальне взаємне співіснування індивідів одне з одним.

Крім того, зазначений принцип є основоположним і у побудові держави, оскільки покликаний створити чіткі кордони між втручанням держави в права та інтереси людини та громадянина шляхом запровадження дієвих правових механізмів для реалізації та захисту прав і свобод людини.

Незважаючи на те, що принцип верховенства права є наріжним каменем державотворення, виклики сучасності, зокрема слідування ідеям глобалізації, вимагають від вказаного принципу більшої гнучкості і стійкості одночасно, що пов'язано з тим, що в умовах здійснення глобалізаційних перетворень все складніше утримувати баланс між інтересами держави та правами людини. Таким чином, принцип верховенства права має зазнати певних трансформацій, що відповідатимуть цілям глобалізації, зберігаючи при цьому власне історично сформоване призначення.

Мета дослідження полягає виявленні значення принципу верховенства права для здійснення глобалізаційних процесів.

Стан опрацювання. Принцип верховенства права є одним з основних і найдавніших постулатів теорії держави та права, у зв'язку з чим має видатну історію вивчення, яка продовжується і на сучасному етапі розвитку науки з огляду на значення вказаного принципу. Так, сучасні теоретики зробили вагомий вклад у розуміння принципу верховенства права, акцентуючи увагу на таких його аспектах, як обмеження публічної влади за допомогою права, зокрема і в межах здійснення глобалізаційних процесів. Серед вчених, які досліджували вказані питання, варто виокремити, зокрема, наступних: О. Запорожченко, І. Магновський, С. Скриль, В. Бліхар, В. Співак, Т. Блащук, І. Пирога, О. Пайда, Д. Белов, М. Белова, С. Кухтик, Ю. Оборотов, Л. Удовика, М. Хаустова, Л. Дубчак, А. Рубан, тощо.

Разом з тим, враховуючи важливість принципу верховенства права та необхідність його постійної трансформації, дослідження питань, пов'язаних з вказаним принципом, є й досі актуальним, оскільки дозволяє вчасно виявити його недоліки у відношенні з викликами сучасності, зокрема в межах глобалізаційних процесів, та розробити шляхи їх усунення.

Вклад основного матеріалу. У своїх загальних рисах глобалізація – це процес формування нового світового порядку, для якого є характерним спільність економічних, політичних, соціокультурних та технологічних характеристик [1, с. 93].

Реалії сьогодення змушують визнати, що глобалізаційні процеси поглинули всі сфери суспільного життя, що в свою чергу відобразилось і на функціонуванні сучасних держав.

Глобалізація, як складний багатоаспектний соціальний процес планетарного масштабу, тією чи іншою мірою здійснює неминучий вплив на сутнісні характеристики держав загалом та становлення і розвиток їх інституцій зокрема, які мають властивість видозмінюватись під натиском поширення загальносвітових передових систем суспільно-політичного, соціально-економічного, духовно-культурного характеру, обумовлених міжнародно-правовими нормами, зумовлюючи тим самим необхідність об'єднання зусиль національних держав із метою подолання загальнолюдських проблем [2, с. 51].

При цьому, варто зауважити, що глобалізація, яка направлена, зокрема, на подолання традиційних глобальних проблем в сфері продовольства, екології, енергетики, тощо, в той же час породила і низку нових проблемних питань, серед яких міжнародний тероризм та транснаціональна злочинність, що в свою чергу потребують застосування ще більших ресурсів з боку управлених суб'єктів для їх вирішення, яке має наслідком підвищення рівня інтеграції держав.

Таким чином, в умовах глобалізації держава об'єктивно перетворюється у відкриту систему, яка трансформується за синергетичними закономірностями як загального світового, так і локального рівнів [3, с. 32].

В результаті, як влучно виснував В'ячеслав Бліхар, характерним для сучасного суспільства стає безпрецедентне взаємопроникнення зовнішньої і внутрішньої політики держави, зростання ролі права, як регулятора суспільних відносин. При цьому, сучасній державі доводиться брати до уваги ідейне обґрунтування своїх цілей і принципів з метою забезпечення підтримки суспільства та міжнародної спільноти, що пояснюється збільшенням у глобалізованому світі залежності держави від суспільства, матеріальні і інтелектуальні ресурси якого держава все більш широко використовує для залучення у здійснення внутрішньої і зовнішньої політики [4, с. 14].

Саме з огляду на таке залучення, що потребує більшого втручання держави та наддержавних міжнародних структур в сферу інтересів людини, принцип верховенства права набуває ще більшого значення, оскільки слугує стримуючим фактором для свавілля з боку суб'єкта влади. Вказаний принцип не дозволяє державі задля досягнення власних цілей, пов'язаних з глобалізацією та нерідко з зовнішнім впливом та намаганням конкурувати з іншими суб'єктами міжнародних глобалізаційних відносин, нівелювати пріоритет дотримання прав людини. При цьому, таке дотримання стає дедалі складнішим, оскільки всесвітні процеси інтеграції та уніфікації призвели і до глобалізації самих прав і свобод людини, що поруч зі зростаючими потребами держави створюють все більший тиск на неї та значно зміщують баланс в системі відносин "держава-людина".

Крім кількості прав людини, обсяг яких визначає межі верховенства права, значним викликом для вказаного принципу в умовах глобалізації є кількість суб'єктів, що мають його дотримуватись. Розширення економічних, політичних, культурних та інших соціально значущих кордонів створює розгалужену систему взаємовідносин між різними людьми, державами, міжнародними утвореннями, тощо, які мають різні світобачення, пов'язані з національними, культурними, релігійними та багатьма іншими чинниками. При цьому, нерідко бачення змісту прав людини та їх обсягу, а також меж втручання держави в реалізацію таких прав відмінне одне від одного, що в умовах тісної та всеохоплюючої інтеграції вимагає від принципу верховенства права стійкості та гнучкості одночасно.

Так, неоднорідність світового суспільства пов'язана з існуванням держав з різним рівнем соціально-економічного розвитку, політичними системи, традиціями, менталітетом, тощо. При цьому, якщо в розвинених державах глобалізаційні процеси слугують процвітання та утвердженню прав людини, то в країнах нижчого рівня розвитку результати здійснення глобалізаційних процесів, що так чи інакше мають до них відношення, є протилежними та проявляються, зокрема, у посиленні розриву між багатими та бідними верствами населення, поглибленні диференціації рівня життя, збільшенні різниці між доходами та способами їх отримання, тощо, що в свою чергу свідчить про наявність недоліків рівності прав людини та призводить, зокрема, до заперечення глобалізації, посилення націоналістичних та ізоляційних настроїв та створює ще більш разючу показовість відсталості таких держав від передових учасників глобалізаційних процесів.

Враховуючи викладене, одним з основних способів уникнення та поступового подолання вказаних негативних наслідків глобалізації слід вважати загальноновизнане застосування принципу верховенства права, оскільки воно здатне забезпечити нормальне функціонування глобалізаційних процесів, а також покликане створити таку правову дійсність, при якій суб'єкти правовідносин дотримуватимуться прав людини не на підставі примусу з боку нормативно-правової норми, яка у різних держав може відрізнятися одна від одної, а виходячи з власних переконань, що будуються на підвалинах правосвідомості. Крім того, саме принцип верховенства права, в якому уособлюється, зокрема, повага до людини та її прав, визначає і межі захисту інтересів меншості, і рамки політичного плюралізму, і допустимі альтернативи політичного розвитку нації.

Тому для належного та ефективного функціонування принципу верховенства права в нинішній правовій дійсності необхідно постійно вдосконалювати систему способів його реалізації, підкріплювати інститути народовладдя та демократії, підвищувати рівень побутової та правової свідомо-

сті суспільства, а також, з огляду на зазначену вище неоднорідність світового суспільства, максимально м'яко адаптувати вказаний принцип в правові системи держав з низьким рівнем розвитку та низьким показником демократії, тобто вживати всіх необхідних заходів аби зробити принцип верховенства права ще більш наближеним для розуміння та застосування у повсякденному житті.

Як вже було зазначено вище, глобалізація сприяє об'єднанню сучасних держав, зокрема з метою досягнення максимальних результатів глобалізації. При цьому, глобалізаційні процеси призводять до того, що держава змушена поступитися своїми повноваженнями наднаціональним інститутам – міждержавним та міжнародним організаціям. Як результат - процеси, пов'язані з глобалізацією, зменшують можливості національних урядів контролювати ситуацію на території своїх держав, трансформують функції і роль держави [5, с. 155].

Крім того, однією зі сторін глобалізаційного процесу є намагання з допомогою різних соціальних нововведень збільшити контроль за життям людини, надати можливість державним і наддержавним органам мати доступ не тільки до публічного, але й до приватного життя члена суспільства [6, с. 42].

Викладене свідчить про те, що наслідки впливу глобалізації проявляються в трансформації державного суверенітету, на захист якого в певній мірі також постає принцип верховенства права.

Важливо, що принцип верховенства права, зокрема в умовах глобалізації, покликаний в першу чергу забезпечити існування такого виду суверенітету, як народний суверенітет, під яким прийнято розуміти порядок, при якому лише народу належить вся влада на території певної держави, тому саме народ має право вирішувати власну долю та долю своєї держави безпосередньо чи за допомогою представницьких утворень. При цьому, зазначене народовладдя є неможливим без автономії людини, захисту її прав, честі та гідності, свободи слова та свободи совісті, щодо, тобто без тих основних постулатів, що лежать в основі принципу верховенства права. Саме тому, запорукою існування народного суверенітету є, зокрема, принцип верховенства права, через призму якого має прийматись будь-яке рішення представницького органу влади, якому народ делегував відповідні повноваження.

З цієї ж причини при втручанні міжнародних організацій в функціонування держави та життя людини забезпечення прав людини є можливим саме завдяки принципу верховенства права, який міжнародна спільнота визнає основоположною категорією.

Для прикладу, в установчих договорах ЄС, зокрема у Договорі про ЄС (2007 р.), верховенство права постає не стільки як принцип права, скільки як філософсько-соціальна категорія – загальнолюдська цінність, яку мають поважати і якої мають дотримуватися. Це підтверджується системним тлумаченням відповідних нормативних положень під кутом аксіологічного розуміння їх потенціалу [7, с. 184].

Таку ж концепцію можна прослідкувати і в документах Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), яка хоч і не закріпила верховенство права як принцип у відповідному переліку, затвердженому у Статуті ООН, однак неодноразово акцентувала увагу на необхідності дотримання вказаного принципу в інших актах правової сили. Зокрема, ООН у Декларації тисячоліття 2000 р. висловлює намір держав-членів ООН зміцнювати повагу до принципу верховенства права, причому як у міжнародних, так і у внутрішніх справах, зокрема забезпечувати виконання державами-членами рішень Міжнародного Суду, на виконання Статуту Організації Об'єднаних Націй, у будь-яких справах, сторонами яких вони є.

Важливо, що у Підсумковому документі Світового саміту 2005 р. глави держав та урядів визнали необхідність дотримання та застосування верховенства права на національному та міжнародному рівнях та підтвердили свою відданість міжнародному порядку, заснованому на верховенстві права та міжнародному праві. Цей документ запустив механізм подальшої щорічної підготовки Генеральним секретарем ООН доповідей про зміцнення та координацію діяльності ООН щодо встановлення верховенства права, а також заклав основу для створення у Секретаріаті ООН підрозділу щодо сприяння верховенству права у вигляді координаційно-ресурсної групи з питань верховенства права [8, с. 78].

Викладене свідчить про те, що глобалізаційні процеси слугують поштовхом для вдосконалення та розвитку принципу верховенства права, що дозволяють йому вийти на якісно новий рівень сприйняття та застосування.

Цікавим видається те, що вказаний вище зв'язок між принципом верховенства права та глобалізацією можна прослідкувати і в зворотньому напрямку. Так, спільне визнання та беззапереч-

не слідування принципу верховенства права різними державами та міжнародними організаціями спонукає їх до процесу глобалізації, оскільки є платформою для об'єднання навколо однієї спільної ідеї – забезпечення дотримання прав людини, зокрема її похідного права на достойний рівень життя.

Висновок. Принцип верховенства права, як один з найдавніших та найвпливовіших принципів побудови держави та цивілізованого суспільства, лежить в основі побудови і сучасного світового порядку, вектором розвитку якого наразі є здійснення всепоглинаючої обширної глобалізації. При цьому, між глобалізацією та вказаним принципом існує двосторонній взаємний зв'язок, що проявляється у залежності ефективності глобалізації від реалізації принципу верховенства права та навпаки – залежності територіального поширення застосування принципу верховенства права від темпів та результатів глобалізаційних процесів. З огляду на вказане, важливим для нормального функціонування двох зазначених вище категорій в правовій дійсності є дотримання справедливого балансу між ними, що дозволить здійснювати глобалізаційні перетворення без нанесення шкоди правам та інтересам людини, дотримання яких проголошує принцип верховенства права, а також укріплювати права та інтереси людини без гальмування глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Запорожченко О. Концепція “Кінця історії” Ф. Фукуями в контексті сучасних глобалізаційних процесів. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Історичні науки»*. 2019. Вип. 40. С. 93–99. URL: <http://nv.idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/%D0%92%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-40.pdf#page=93>.
2. Магновський І.Й. Теоретико-правові аспекти розвитку держави в умовах глобалізації: *Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку в контексті євроінтеграції: матер. Всеукр. наук. конф.* Одеса: ОДУВС, 2022. С. 48–52. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/07dc56aa-f442-4d23-94c2-ed1dbf8548af/content>.
3. Скриль С.А. Верховенство права як принцип функціонування політичних систем в державах Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 30–35. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a97c70a-185c-426d-991c-0bf68c7575c6/content>.
4. Бліхар В.С. Вплив глобалізаційних процесів на формування демократичної і правової держави: *сучасні виміри і виклики. Соціально-гуманітарні виміри правової держави: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 14–17.
5. Співак В.М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: монографія. Київ: Логос, 2011. 416 с.
6. Блащук Т. Вплив глобалізації на розвиток інститутів громадянського суспільства. *Міжнародні та національні механізми захисту прав людини: виклики сьогодення: матер. Міжнар. наук.-практ. конфер.* Донецьк, Сучасний друк, 2011. С. 42–43.
7. Красій М. Принцип верховенства права в Європейському Союзі. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матер. Міжнар. наук.-практ. конфер.* Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 182–184. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11855/1/56.pdf>.
8. Пирога І.С., Пайда О.М. Роль ООН в забезпеченні принципу верховенства права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія “Право”*. 2023. Випуск 80. Частина 1. С. 76–81. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/12.pdf>.